

GREECE FOCUS NOTES

Εκτιμήσεις του μεγέθους της παραοικονομίας στην Ελλάδα και προτάσεις πολιτικής

1. Εισαγωγή

Το Σημείωμα αυτό παρέχει ορισμένες σκέψεις και επικαιροποιημένα μεγέθη αναφορικά με το θέμα του μεγέθους της παραοικονομίας στην Ελλάδα. Στόχος δεν είναι μία ακριβής εκτίμηση, η οποία είναι τεχνικά δύσκολα προσεγγίσιμη, αλλά η ανάδειξη της σημασίας του ζητήματος, όχι μόνο για λόγους φορολογικής δικαιοσύνης αλλά και οικονομικής αποτελεσματικότητας. Η απόκρυψη εισοδημάτων και η συνεπαγόμενη ανισοκατανομή των φορολογικών βαρών επιφέρει και μια μη βέλτιστη κατανομή των πόρων μεταξύ των οικονομικών δραστηριοτήτων. Αυτό ισχύει στον βαθμό στον οποίο κλάδοι δραστηριοτήτων και μορφές οργάνωσης της παραγωγής αποκτούν συγκριτικό πλεονέκτημα κόστους μέσω της αποφυγής της φορολογίας χωρίς αναγκαστικά να είναι οι πιο αποτελεσματικοί σε όρους κόστους ή καινοτομίας. Το Σημείωμα παρέχει κάποιες εξηγήσεις αναφορικά με κάποιες εκτιμήσεις του μεγέθους της παραοικονομίας που έχουν προταθεί και λόγους

για τους οποίους το πραγματικό μέγεθος μπορεί (ή δεν μπορεί) να διαφέρει, κατά πάσα πιθανότητα προς τα πάνω.

2. Η Φοροδιαφυγή στην Ελληνική Οικονομία Διαχρονικά

Σε αυτό το σημείωμα ο όρος παραοικονομία χρησιμοποιείται με την έννοια της φοροδιαφυγής, ήτοι της απόκρυψης εισοδημάτων για λόγους μείωσης του φορολογικού βάρους. Αυτός ο ορισμός δεν ταυτίζεται με την έννοια της μαύρης οικονομίας (παράνομες δραστηριότητες) ή της ανεπίσημης ή γκρίζας ή σκιώδους οικονομίας, η οποία περιλαμβάνει δραστηριότητες, όχι αναγκαστικά παράνομες, οι οποίες όμως δεν καταγράφονται επισήμως ή δεν παράγουν χρηματοροές (πχ. οικιακές εργασίες, φύλαξη τέκνων και υπερηλίκων από μέλη της οικογένειας, παρασκευή γευμάτων για ίδια κατανάλωση κτλ).¹ Αντίστροφα, μεγάλο μέρος της μαύρης ή ανεπίσημης οικονομίας

¹ Για τους διάφορους ορισμούς της σκιώδους οικονομίας, ιδε IMF (2019), <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WP/2019/wp19278-print-pdf.ashx>. Πρέπει να σημειωθεί ότι δεν υπάρχει κάποιος επίσημος ή ευρέως αποδεκτός ορισμός της γκρίζας ή σκιώδους οικονομίας, με αποτέλεσμα κάποιοι ερευνητές να χρησιμοποιούν ορισμό της που ταυτίζεται με αυτόν που αυτό το Σημείωμα χρησιμοποιεί για την

παραοικονομία. Για παράδειγμα, Schneider et al. (2010) ορίζουν την γκρίζα οικονομία ως το σύνολο των (νόμιμων) δραστηριοτήτων οι οποίες αποκρύπτονται με σκοπό την αποφυγή καταβολής φόρων και εισφορών, την αποφυγή εφαρμογής νόμων και κανονισμών κλπ, ενώ αναφέρουν ρητώς ότι δεν περιλαμβάνονται οι δραστηριότητες «Do-it-yourself».

Contributing Authors:

Dr. Tasos Anastasatos
Group Chief Economist
tanastasatos@eurobank.gr

Dr. Theodoros Stamatiou
Senior Economist
tstamatiou@eurobank.gr

Dr. Stylianos Gogos
Research Economist
sgogos@eurobank.gr

Dr. Theodoros Rapanos
Research Economist
grtrapanos@eurobank.gr

Michail Vassileiadis
Research Economist
mvasileiadis@eurobank.gr

εμφανίζεται έμμεσα στη φορολογία. Στη βιβλιογραφία έχουν εμφανιστεί στο παρελθόν διάφορες προσπάθειες² για την εκτίμηση του μεγέθους της παραοικονομίας ή της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα με τα αποτελέσματα να κινούνται σε ένα εύρος μεταξύ 20%-30% του ΑΕΠ. Μία από τις πιο γνωστές είναι αυτή του F. Schneider³ ο οποίος παρέχει συγκριτικές εκτιμήσεις της σκιώδους οικονομικής δραστηριότητας στις χώρες του ΟΟΣΑ. Από αυτή προκύπτει ότι η Ελλάδα σημείωσε από το 2003 έως το 2021 την τρίτη μεγαλύτερη μείωση της παραοικονομίας μεταξύ των χωρών της ΕΕ, πίσω από τη Λετονία και τη Λιθουανία. Ωστόσο παραμένει, με 20,9% του ΑΕΠ, υψηλότερα από τον μέσο όρο της ΕΕ (17,8%). Οι Matsaganis & Flevotomou (2010)⁴ συγκρίνουν δείγμα εισοδημάτων από φορολογικές δηλώσεις με αντίστοιχα εισοδήματα όπως αυτά περιέχονται στην Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) της ΕΛΣΤΑΤ Είναι ενδιαφέρον ότι τα στοιχεία του άρθρου αφορούν το 2004, πολύ πριν την κρίση χρέους, στην οποία διάφοροι σχολιαστές αποδίδουν την έξαρση της φοροδιαφυγής. Οι συγγραφείς υπολογίζουν ότι το 2004 τα δηλούμενα εισοδήματα ήταν μικρότερα των πραγματικών κατά 24% στην περίπτωση των ελευθέρων επαγγελματιών και κατά 53% στην περίπτωση των αγροτών! Αυτή η εκτίμηση καταλήγει σε 10% υστέρηση δηλούμενων εισοδημάτων στο σύνολο του πληθυσμού, δεδομένου ότι άλλες ομάδες αντικειμενικά έχουν μικρότερες δυνατότητες απόκρυψης εισοδημάτων, και 26% υστέρηση των φορολογικών εσόδων. Σε μια άλλη προσέγγιση που βασίζεται στις εκτιμήσεις των τραπεζών

για τα εισοδήματα με σκοπό τη χορήγηση πιστώσεων, οι Artavanis, Morse & Tsoutsoura (2015) έδειξαν ότι στην Ελλάδα η φοροδιαφυγή των ελευθέρων επαγγελματιών ανέρχεται σε περίπου 43%-45% του εισοδήματός τους (του δηλωθέντος και όχι του πραγματικού).⁵ Η μελέτη της Ernst & Young (2016) για τη Διανέοσις⁶ προσδιορίζει το μέγεθος της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα σε ένα ποσοστό από 6% ως 9% του ΑΕΠ ενώ, με στοιχεία του 2011, 64% των αυτοαπασχολούμενων δήλωναν εισοδήματα κάτω από το τότε αφορολόγητο όριο των €12.000. Συνολικά το 49% των φορολογικών δηλώσεων δήλωσαν εισοδήματα κάτω από €12.000 και πλήρωσαν λιγότερο από το 1% των συνολικών φορολογικών εσόδων. Αντίθετα, το 8% των φορολογούμενων που δήλωσαν εισοδήματα άνω των €42.000 ετησίως, περίπου 400.000 πολίτες, πλήρωσαν το 69% των φόρων εισοδήματος φυσικών προσώπων. Αυτό το υποσύνολο εν πολλοίς προέρχεται από μεγάλες επιχειρήσεις και μισθωτούς του ιδιωτικού τομέα.

3. Βασικές εκτιμήσεις

Σύμφωνα με τη μεθοδολογία των εθνικών λογαριασμών θεσμικών φορέων, το ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών (ΑΔΕΝ) αποτελείται από μισθούς, εισόδημα περιουσίας, ακαθάριστο λειτουργικό πλεόνασμα και μικτό εισόδημα (των ελευθέρων επαγγελματιών⁷ που κατηγοριοποιούνται στα νοικοκυριά, καθώς και εισόδημα από μίσθωση ακινήτων), μεταβιβαστικές πληρωμές (κυρίως συντάξεις) μείον φόρους και ασφαλιστικές εισφορές. Το ΑΔΕΝ διανέμεται σε κατανάλωση και ακαθάριστη αποταμίευση, με την

² Για μια παλαιότερη σύνοψη του φαινομένου της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα, ιδε Vasardani (2011), BoG Economic Bulletin, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4167715. Οι Litina & Palivos (2015) παρουσιάζουν την σχέση μεταξύ διαφοράς και φοροδιαφυγής: <https://www.bankofgreece.gr/Publications/Paper2015193.pdf>

³ Η πλέον πρόσφατη επικαιροποίηση αυτής της προσέγγισης (2021) μπορεί να ιδωθεί στο: <https://www.fm.gov.lv/lv/media/10381/download>

⁴ <https://www.lse.ac.uk/Hellenic-Observatory/Assets/Documents/Publications/GreeSE-Papers/GreeSE-No31.pdf>

⁵ https://www.nber.org/system/files/working_papers/w21552/w21552.pdf

⁶ <https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2017/03/Tax-Evasion-diaNEOsis-Upd-17-03-2017.pdf>

⁷ Ο ορισμός που δίνει το εγχειρίδιο ESA 2010 για τα νοικοκυριά που αποκτούν ακαθάριστο λειτουργικό πλεόνασμα / μικτό εισόδημα είναι «ατομικές επιχειρήσεις και εταιρικές σχέσεις χωρίς νομικό καθεστώς, εκτός από εκείνες που αντιμετωπίζονται ως οιονεί εταιρείες, και οι οποίες είναι παραγωγό εμπορεύσιμου προϊόντος».

τελευταία μεταβλητή να μπορεί να λαμβάνει και αρνητικές τιμές όταν η κατανάλωση υπερβαίνει το ΑΔΕΝ. Επομένως, στα μακροοικονομικά ο όρος *αποταμίευση* (η ροή, όχι το απόθεμά της) αφορά στη διαφορά, όπως υπολογίζεται υπολειμματικά, μεταξύ ΑΔΕΝ και κατανάλωσης. Αυτό το μέγεθος δεν ταυτίζεται με τη μεταβολή των καταθέσεων στις τράπεζες, δεδομένου ότι οι αποταμιευτικοί πόροι μπορούν να διατεθούν σε διάφορα περιουσιακά στοιχεία όπως σε επενδυτικά, μη καταθετικά προϊόντα (αμοιβαία κεφάλαια, ομόλογα, παράγωγα κτλ) ή να χρησιμοποιηθούν για την αποπληρωμή ιδιωτικού χρέους, το οποίο αυξάνει λογιστικά τον καθαρό πλούτο (net worth) αλλά όχι άμεσα τις τραπεζικές καταθέσεις του δανειολήπτη. Επιπρόσθετα, η εκταμίευση ενός δανείου που οδηγείται σε μια κατάθεση δεν αποτελεί αποταμιευτική ροή για την οικονομία.⁸ Οι λόγοι αυτοί εξηγούν και γιατί τα περισσότερα από τα τελευταία έτη στην Ελλάδα καταγράφεται από την ΕΛΣΤΑΤ αρνητικό ποσοστό αποταμίευσης των νοικοκυριών (οι επιχειρήσεις έχουν θετική αποταμίευση) την ίδια στιγμή που οι καταθέσεις αυξάνονται.⁹ Τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ για το διαθέσιμο εισόδημα, την κατανάλωση και την αποταμίευση των νοικοκυριών για τα έτη 2019-2022 παρατίθενται στον Πίνακα 1.

Ωστόσο, η ΕΛΣΤΑΤ κατασκευάζει αυτά τα στοιχεία μέσω εκτιμήσεων για τα εισοδήματα και την τελική καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών με βάση τα αποτελέσματα της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ), καθώς και από την αντιστοίχισή τους με στοιχεία για τον κύκλο εργασιών στο λιανικό εμπόριο, όπως αναφέρεται στη σχετική μεθοδολογία. Ήτοι, λαμβάνονται πρωτογενή στοιχεία από μία έρευνα περίπου 6000 νοικοκυριών,

καθώς και στοιχεία πωλήσεων, και εφαρμόζεται κάποιου είδους εκτίμηση της παραοικονομίας ώστε να γίνει αναγωγή στον συνολικό πληθυσμό (scale up).

Ο Πίνακας 2 δίνει μία βασική κατανομή των δηλωμένων στην ΑΑΔΕ εισοδημάτων των φυσικών προσώπων για το φορολογικό έτος 2022 (τελευταίο διαθέσιμο έτος, αφορά εισοδήματα του 2021) ανά πηγή εισοδήματος. Το συνολικό δηλωθέν εισόδημα φυσικών προσώπων ήταν στα €84,2δισ, εκ των οποίων €66δισ από μισθωτούς! Σε σύγκριση με την κατανάλωση του 2021, προκύπτει μια διαφορά περίπου €47,8δισ και σε σχέση με την κατανάλωση του 2022, €59,2δισ, αριθμός πολύ κοντά σε αυτόν που ανέφερε ο Διοικητής της ΤτΕ Ι. Στουρνάρας¹⁰ ως μία αδρή εκτίμηση.¹¹ Η εκτίμηση των €47,8δισ είναι εντός του διαστήματος μεταξύ 20-30%, που προηγούμενες μελέτες εκτιμούσαν

⁸ Η χρηματοδότηση επηρεάζει έμμεσα την αποταμίευση καθώς μέσω αυτής αυξάνονται οι επενδύσεις και το παραγόμενο προϊόν-εισόδημα της οικονομίας.

⁹ Για τα νοικοκυριά, τα οποία εμφανίζουν αρνητικό ποσοστό αποταμίευσης, η αύξηση των τραπεζικών καταθέσεων είναι €25,3δισ από το τέλος του 2019 (€42,4δισ για το σύνολο του ιδιωτικού τομέα: επιχειρήσεις, χρηματοπιστωτικές και μη, νοικοκυριά και ΜΚΙΕΝ).

¹⁰ <https://www.in.gr/2023/06/12/inview/giannis-stournaras-doume-kentriko-trapeziti-prothyπουργo-ayto-tha-simainei-oti-exoume-krisi/>

¹¹ Η σύγκριση των δηλούμενων εισοδημάτων με την κατανάλωση έχει το πλεονέκτημα ότι γίνεται άμεσα και διαισθητικά αντιληπτή ως παραοικονομία, επιτελώντας το σκοπό της ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης. Βέβαια, η σύγκριση θα μπορούσε να γίνει και με (την εκτίμηση για) το σύνολο των πρωτογενών εισοδημάτων των νοικοκυριών από την ΕΛΣΤΑΤ στον Πίνακα 1, τα οποία για το 2021 ήταν €43,6 δισ υψηλότερα εκείνων που δηλώθηκαν στην ΑΑΔΕ. Η τάξη μεγέθους σε σύγκριση με το αποτέλεσμα από την ιδιωτική κατανάλωση δεν διαφέρει ιδιαίτερα.

την φοροδιαφυγή στην Ελλάδα (ΑΕΠ 2021 σε τρέχουσες τιμές στα €181,7δισ, άρα περίπου 26,3%).

Πίνακας 1: Διαθέσιμο Εισόδημα (επί μέρους συνιστώσες), Τελική Καταναλωτική Δαπάνη και Αποταμίευση, Θεσμικός Τομέας Νοικοκυριών

Αυξάνει το Διαθέσιμο Εισόδημα	2019	2020	2021	2022
Μειώνει το Διαθέσιμο Εισόδημα	Δις € σε Τρέχουσες Τιμές			
1. Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία*	64,9	56,6	62,5	71,5
2. Εισόδημα Εξαρτημένης Εργασίας (πληρωμή)**	10,4	9,8	10,8	11,7
3. Φόροι στην Παραγωγή και τις Εισαγωγές	2,5	2,4	2,6	2,6
4. Επιδότησεις	2,4	4,6	6,1	4,4
5. Ακαθ. Λειτουργ. Πλεονασμ. / Μικτ. Εισοδ. * ¹⁻²⁻³⁻⁴	54,5	49,1	55,1	61,7
6. Εισόδημα Εξαρτημένης Εργασίας (είσπραξη)***	66,3	64,5	68,1	71,6
7. Εισόδημα Περιουσίας (είσπραξη)	8,7	8,9	9,8	11,2
8. Εισόδημα Περιουσίας (πληρωμή)	0,9	1,1	1,0	1,1
9. Ισοζύγιο Πρωτογενών Εισοδημάτων * ⁵⁻⁶⁻⁷⁻⁸	128,5	121,4	132,0	143,4
10. Κοιν. Παροχές Εκτός από τις Κοιν. Μεταβ. σε Είδος	35,4	35,1	36,4	37,9
11. Λοιπές Τρέχουσες Μεταβιβάσεις (είσπραξη)	3,4	3,5	3,3	3,5
12. Τρέχοντες Φόροι Εισοδήματος και Πλούτου	12,9	12,2	12,7	14,4
13. Κοινωνικές Εισφορές	27,3	26,1	27,9	29,7
14. Λοιπές Τρέχουσες Μεταβιβάσεις (πληρωμή)	3,5	3,4	3,3	3,4
15. Ακαθαρ. Διαθέσιμο Εισόδημα * ⁹⁻¹⁰⁻¹¹⁻¹²⁻¹³⁻¹⁴	123,6	118,3	127,8	137,3
16. Τελική Καταναλωτική Δαπάνη	126,7	115,6	123,4	143,0
17. Ακαθάριστη Αποταμίευση * ¹⁵⁻¹⁶	-3,0	2,7	4,4	-5,6

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Eurobank Research

Σημείωση: *είναι η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία που παράγεται από τις προσωπικές επιχειρήσεις. Επιπρόσθετα, περιλαμβάνει τις υπηρέσιες στέγασης που προσφέρουν τα νοικοκυριά ως ιδιοκτήτες κατοικιών (στους ίδιους ή σε τρίτους), **είναι οι αμοιβές εξαρτημένης εργασίας που πληρώνουν οι προσωπικές επιχειρήσεις στους εργαζομένους τους, ***είναι το σύνολο των αμοιβών εξαρτημένης εργασίας που λαμβάνουν τα νοικοκυριά.

Μία άλλη ισχυρή ένδειξη για το μέγεθος της παραοικονομίας παρέχεται από τα στοιχεία της αγοράς εργασίας. Σύμφωνα με την τριμηνιαία έρευνα εργατικού δυναμικού, η απασχόληση στην ελληνική οικονομία (+15 ετών) το 2022 ανήλθε στα 4.140,6 χιλ. άτομα (μέσος όρος 4 τριμήνων). Σύμφωνα με τους εθνικούς λογαριασμούς όμως, η απασχόληση στην ελληνική οικονομία ήταν 4.975,3 χιλ. άτομα (σύνολο πληθυσμού). Η διαφορά είναι της τάξης του 16,8%. Η απασχόληση στους εθνικούς λογαριασμούς υπολογίζεται έτσι ώστε να υπάρχει συνέπεια με το μέγεθος του ΑΕΠ και άλλων μεταβλητών. Συνεπώς, εφόσον το ΑΕΠ προσαρμόζεται αυξητικά για την παραοικονομία (και την αδήλωτη

εργασία), το ίδιο πρέπει να ισχύει και για την απασχόληση. Ασφαλώς αυτό αποτελεί μόνο μια ένδειξη και δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι το μέγεθος αυτής της διαφοράς αντιστοιχίζεται με το μέγεθος της παραοικονομίας σε χρηματικούς όρους (σε σχέση με το ΑΕΠ).

Πίνακας 2*

	Εισοδηματίες	Ασκούντες επιχειρηματική δραστηριότητα	Ασκούντες Αγροτική/Επικερπική Δραστηριότητα	Μισθωτοί	Συνταξιούχοι	Σύνολο Επαγγελματιών
Αριθμός Φορολογουμένων	1.013.841	637.947	313.638	2.481.078	2.158.768	6.605.272
Δηλωθέν Εισόδημα	7.538	11.940	3.557	35.689	25.484	84.208
Εισόδημα από ακίνητη περιουσία	2.287	1.315	316	1.106	1.594	6.618
Εισόδημα από μερισματούχους-δικαιώματα και υπεραξία από μεταβίβαση κεφαλαίου	4.088	1.000	127	391	165	5.772
Εισόδημα από επιχειρηματική δραστηριότητα	5	4.280	31	1	0	4.317
Εισοδήματα από αγροτική επιχειρηματική δραστηριότητα	1	66	1.350	52	94	1.563
Εισοδήματα από μισθωτές υπηρεσίες και ναυτικό εισόδημα	1.156	5.279	1.733	34.110	23.630	65.937

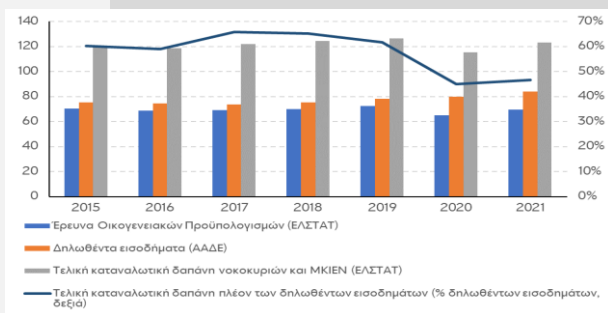
*Ποσά σε εκατ. €

Πηγή: ΑΑΔΕ, Eurobank Research

Το Διάγραμμα 1 δείχνει τη διαχρονική εξέλιξη της διαφοράς μεταξύ δηλωθέντων εισοδημάτων (στοιχεία ΑΑΔΕ), δηλωθείσας δαπάνης των νοικοκυριών (στην ΕΟΠ) και (εκτιμηθείσας από την ΕΛΣΤΑΤ) κατανάλωσης. Προκύπτει ότι η εκτιμηθείσα κατανάλωση των νοικοκυριών κατά τα έτη 2015-2021 ήταν κατά €50-54δισ ετησίως μεγαλύτερη από τη δηλωθείσα δαπάνη στην ΕΟΠ, και κατά €36-49δισ ετησίως μεγαλύτερη από τα δηλωμένα εισοδήματα στην ΑΑΔΕ. Επομένως, η

παραοικονομία φαίνεται να διογκωνόταν σταθερά μέχρι το 2019, να μειώθηκε το 2020 λόγω των ειδικών συνθηκών της πανδημίας (μείωση κατανάλωσης, επιδοτήσεις στα εισοδήματα,¹² υποχρεωτική εφαρμογή ηλεκτρονικών πληρωμών), και να αυξάνεται ξανά έκτοτε. Θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι μια εκτίμηση για €60δισ υπερεκτιμά τη φοροδιαφυγή καθώς προκύπτει ως η απόκλιση μεταξύ των δηλωθέντων εισοδημάτων του 2021 και της κατανάλωσης του 2022, δηλαδή μιας χρονιάς που τα ονομαστικά μεγέθη της οικονομίας ήταν κατά 15% υψηλότερα σε σύγκριση με το 2021 (πραγματικός ρυθμός μεγέθυνσης στο 5,9% και πληθωρισμός στο 9,3%). Είναι πιθανόν τα δηλωθέντα εισοδήματα το 2022 (μη διαθέσιμα ακόμη) να είναι υψηλότερα από αυτά του 2021. Ωστόσο, παρατηρώντας κανείς τον Πίνακα 3 και το Διάγραμμα 1 διαπιστώνει ότι δεν υπάρχει μεγάλη συσχέτιση των δηλωθέντων εισοδημάτων με τις διακυμάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας. Για παράδειγμα, το 2020, έτος μεγάλης ύφεσης δηλώθηκαν €1,3δισ παραπάνω σε σχέση με το 2019! Το μέγεθος των δηλούμενων εισοδημάτων φαίνεται να αποτελεί μια απλή αντανάκλαση των περιθωρίων που αφήνει το νομικό καθεστώς για την ελαχιστοποίηση της φορολογικής επιβάρυνσης.

Διάγραμμα 2: Δηλωθέν Εισόδημα, Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών και Τελική Καταναλωτική Δαπάνη



Πηγή: ΑΑΔΕ, ΕΛΣΤΑΤ, Eurobank Research

Υπάρχουν όμως δύο παράμετροι οι οποίες πιθανώς εμφανίζουν την παραοικονομία μεγαλύτερη από όσο πραγματικά είναι. Πρώτον, για να φτάσει στο μέγεθος της κατανάλωσης το οποίο δημοσιοποιεί η ΕΛΣΤΑΤ εκκινώντας από το μέγεθος της κατανάλωσης το οποίο δηλώνουν τα νοικοκυριά στην ΕΟΠ, προσθέτει την ανάλωση στεγαστικών υπηρεσιών, δηλαδή τα έσοδα που λαμβάνουν τα νοικοκυριά από την ενοικίαση κατοικιών και το αντίστοιχο των ενοικίων για τα νοικοκυριά που ιδιοκατοικούν, τα λεγόμενα τεκμαρτά ενοίκια. Το μέγεθος αυτό αντανakλάται στο λειτουργικό πλεόνασμα των νοικοκυριών και, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3, κυμαινόταν τα προηγούμενα έτη μεταξύ €10-20δισ, ενώ την τελευταία πενταετία έχει περίπου σταθεροποιηθεί στα €13δισ.¹³

Δεύτερον, η κατανάλωση η οποία βασίζεται σε νέες (επιπλέον έναντι του προηγούμενου έτους) καθαρές ληξιπρόθεσμες οφειλές προς το δημόσιο. Πρόκειται για φόρους και εισφορές επί επίσημου εισοδήματος, εσόδων και εργασίας, άρα όχι προϊόντα παραοικονομίας, που όμως τα διακρατούν και τα διαχειρίζονται επιχειρήσεις και νοικοκυριά. Οι νέες καθαρές ληξιπρόθεσμες οφειλές σε κάθε έτος προκύπτουν από το νέο ληξιπρόθεσμο χρέος τον Δεκέμβριο μείον τις εισπράξεις παλαιού (προηγούμενων ετών) ληξιπρόθεσμου χρέους μείον τις εισπράξεις νέου ληξιπρόθεσμου χρέους συν τις διαγραφές παλαιού (προηγούμενων ετών) ληξιπρόθεσμου χρέους συν τις διαγραφές νέου ληξιπρόθεσμου χρέους.

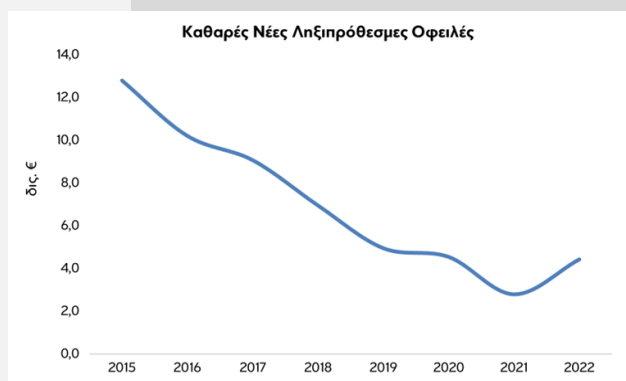
Το Διάγραμμα 2 δίνει τις καθαρές νέες ληξιπρόθεσμες οφειλές μεταξύ 2015-2022, έτη για τα οποία υπάρχουν στοιχεία. Φαίνεται πως, ενώ υπάρχει μια πτωτική τάση στα τελευταία έτη, η δημιουργία νέων ληξιπρόθεσμων οφειλών (και άρα η δυνητική αύξηση της κατανάλωσης) παραμένει σημαντική. Σε κάθε περίπτωση, η όποια αύξηση της κατανάλωσης προκύπτει από αυτόν τον παράγοντα,

¹² Λόγω των μέτρων στήριξης της κυβέρνησης, πολλοί οικονομικοί φορείς, με σκοπό να προσποριστούν τα εν λόγω οφέλη, αποκώρυσαν από την παραοικονομία.

¹³ Παρά το γεγονός ότι η κοινή αίσθηση είναι ότι τα ενοίκια αυξήθηκαν σημαντικά τα τελευταία έτη, ο σχετικός δείκτης της ΕΛΣΤΑΤ έχει πολύ χαμηλό ρυθμό μεταβολής

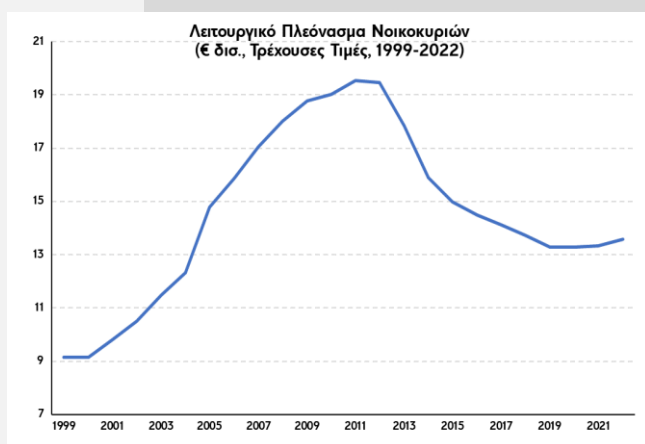
μπορεί τυπικά να μην είναι φοροδιαφυγή, ωστόσο ποιοτικά είναι αντίστοιχη στον βαθμό που προκύπτει από πόρους οι οποίοι υπό κανονικές συνθήκες θα έπρεπε να αποδοθούν στο Δημόσιο και δεν αποδόθηκαν (και μάλιστα μέρος αυτών όχι για λόγους αντικειμενικής αδυναμίας).

Διάγραμμα 2



Πηγή: ΑΑΔΕ, ΕΛΣΤΑΤ, Eurobank Research

Διάγραμμα 3



Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Eurobank Research

4. Λόγοι για τους οποίους το μέγεθος της παραοικονομίας μπορεί να διαφέρει (προς τα πάνω) από τις βασικές εκτιμήσεις

Ακόμα και μετά την αφαίρεση των τεκμαρτών ενοικίων και ληξιπροθέσμων οφειλών, η διαφορά δηλούμενων εισοδημάτων και κατανάλωσης παραμένει μεγάλη, ίσως πάνω από €40δισ. Αξίζει να αναφερθούν λόγοι οι οποίοι έχουν προταθεί κατά καιρούς για να δικαιολογήσουν γιατί η πραγματική παραοικονομία μπορεί να διαφέρει από αυτή την εκτίμηση, αλλά οι οποίοι ωστόσο δεν ισχύουν:

1. Η κατανάλωση των τουριστών πρέπει να καταγράφεται στις εξαγωγές γιατί προέρχεται από μη κατοίκους.¹⁴ Αν, αντί αυτού, καταγράφεται ως κατανάλωση των νοικοκυριών, όπως έχει υποστηριχθεί, η τελευταία θα διογκώνεται και θα φαίνεται αρνητική η αποταμίευση. Κάτι τέτοιο θα εμφάνιζε την παραοικονομία μεγαλύτερη από όσο είναι. Στον βαθμό στον οποίο για την εκτίμηση της κατανάλωσης χρησιμοποιούνται και στοιχεία πωλήσεων, θα μπορούσε να υπάρχει λάθος μέτρησης (το οποίο βέβαια θα μπορούσε να έχει και αντίθετη φορά, δηλαδή κατανάλωση νοικοκυριών να αποδίδεται λανθασμένα σε τουρίστες). Εφόσον όμως τα στοιχεία πωλήσεων αντιστοιχίζονται με την ΕΟΠ, δηλαδή προκύπτουν από αναγωγή του δείγματος των 6000 εγχώριων νοικοκυριών της έρευνας στον πληθυσμό, αυτό δεν μπορεί να ισχύει.
2. Κατά τη διάρκεια της κρίσης χρέους πολλά δισ ευρώ καταθέσεων αναλήφθηκαν λόγω αυξημένης αβεβαιότητας και παρέμειναν για μεγάλο διάστημα εκτός τραπεζικού συστήματος. Σίγουρα ένα τμήμα της

¹⁴ Σύμφωνα με τη μεθοδολογία των Εθνικών Λογαριασμών στο site της ΕΛΣΤΑΤ, οι εισαγωγές και οι εξαγωγές υπηρεσιών εκτιμώνται βάσει στοιχείων του Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών από την ΤτΕ. Πιθανώς, χρησιμοποιείται η Έρευνα Συνόρων της ΤτΕ για τον τουρισμό και η κατανάλωση των τουριστών η οποία προκύπτει από αυτή αφαιρείται από τα στοιχεία κύκλου εργασιών σε Λιανικό

Εμπόριο – Ξενοδοχεία & Εστίαση – Ενοικιάσεις μεταφορικών μέσων κλπ., που είναι οι βασικές δραστηριότητες στις οποίες πραγματοποιείται η τουριστική δαπάνη, όταν αυτά τα στοιχεία συγκεκλιμάνται με την ΕΟΠ στον υπολογισμό της ιδιωτικής κατανάλωσης των κατοίκων της χώρας.

συνολικής μείωσης των καταθέσεων οφείλεται στη μείωση των δάνειων¹⁵, αλλά εάν κάποια €δισ παραπάνω από το σύνθητες Μ0 παραμένουν εκτός τραπεζικού συστήματος, θα μπορούσαν να τροφοδοτούν την κατανάλωση.¹⁶ Αυτό όμως δεν ισχύει: σύμφωνα με στοιχεία της ΤτΕ, το νόμισμα σε κυκλοφορία, δηλαδή τα μετρητά (συνυπολογίζοντας τις καθαρές εισαγωγές τραπεζογραμματίων από το Ευρωσύστημα), αυξήθηκε το 2011 και ξανά με μεγαλύτερη ένταση το 2015, όταν διακυβεύτηκε η παραμονή της χώρας στο ευρώ ως αποτέλεσμα της συγκρουσιακής διαπραγματευτικής τακτικής.¹⁷ Ωστόσο, από το 2016, το Μ0 είναι σε σταθερή μείωση και το 2022 έφτασε περίπου στα €16δισ, €5δισ χαμηλότερα από τα επίπεδα του 2009 (Διάγραμμα 4). Αυτό πιθανώς εξηγείται από το γεγονός ότι, με την πρόοδο της χρηματοπιστωτικής τεχνολογίας και τη μεγαλύτερη διείσδυση των ηλεκτρονικών μέσων πληρωμών,¹⁸ τα μετρητά τα οποία είναι απαραίτητα για την εκτέλεση καθημερινών εργασιών έχουν μειωθεί. Σε κάθε περίπτωση, με τα μετρητά σήμερα σε χαμηλό 13 ετών και τη διαφορά κατανάλωσης και δηλούμενων εισοδημάτων να ανεβαίνει, δεν τεκμαίρεται ότι η κατανάλωση χρηματοδοτείται με ανάλωση μετρητών, δηλαδή εισοδημάτων παρελθόντων ετών και όχι με τρέχοντα

(αλλά αποκρυβέντα) εισοδήματα. Σε πιο μακροπρόθεσμη κλίμακα, και εξαιρώντας την κρίση εμπιστοσύνης που συνόδευσε την κρίση χρέους (αλλά και τις προόδους της χρηματοπιστωτικής τεχνολογίας), η εξέλιξη του Μ0 εξελίσσεται, σύμφωνα με τη θεωρητική πρόβλεψη, δηλαδή συναρτάται με την αύξηση του (ονομαστικού) μεγέθους της οικονομίας, δεδομένης της ταχύτητας κυκλοφορίας του χρήματος.¹⁹

Διάγραμμα 4


Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Eurobank Research

Από την άλλη πλευρά όμως, υπάρχουν όμως σοβαροί λόγοι για τους οποίους η πραγματική, συνολική παραοικονομία στην Ελλάδα είναι πιθανόν μεγαλύτερη από την εκτίμηση των €60δισ (ή περί τα €40δισ μετά τις προσαρμογές για τα τεκμαρτά ενοίκια και το ληξιπρόθεσμο χρέος νοικοκυριών και επιχειρήσεων που αναφέρθηκαν):

¹⁵ Υφίσταται θετική σχέση μεταξύ δανείων και καταθέσεων δεδομένου ότι κάθε νέο δάνειο που εκταμιεύεται γίνεται σε μεγάλο βαθμό κατάθεση για τον πωλητή των προϊόντων και υπηρεσιών που αγοράζονται με το δάνειο.

¹⁶ Σύμφωνα με την ανάλυση του Casan υπάρχει σχέση μεταξύ ποσότητας χρήματος και εισοδήματος του ανεπίσημου τομέα της οικονομίας και αυτή η σχέση αξιοποιείται από μία από τις μεθόδους χρησιμοποιούνται για να μετρηθεί η ανεπίσημη οικονομία, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Building_the_System_of_National_Accounts_-_informal_sector#Place_of_the_informal_sector_in_the_economy

¹⁷ Η πρώτη περίοδος αύξησης της αβεβαιότητας και της ζήτησης για μετρητά συμπίπτει με την περίοδο στα τέλη του 2011 και πριν την συμφωνία για το 2^ο Πρόγραμμα, ακολουθεί μια περίοδος πρεμίας μέχρι το τέλος 2014 και κατόπιν νέα αύξηση της ζήτησης για μετρητά σταδιακά το πρώτο εξάμηνο του 2015 και κατά τα capital

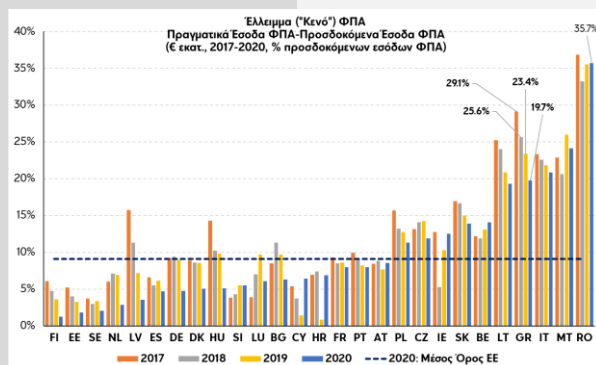
controls. Αντίστοιχες χρονικά κινήσεις παρατηρούνται και στο περιθώριο των ελληνικών ομολόγων έναντι των γερμανικών, που επίσης αντικατοπτρίζουν την αβεβαιότητα από τον κίνδυνο χώρας.

¹⁸ Σύμφωνα με μελέτη του IOBE (2023), η αξία συναλλαγών με την χρήση καρτών πληρωμής ανερχόταν σε €49,6 δις το 2022 έναντι περίπου €9,0 δις το 2015.

¹⁹ Τα πραγματικά μετρητά σε κυκλοφορία στην Ελλάδα ενδέχεται να είναι ακόμα λιγότερα σήμερα στο βαθμό στον οποίον κατά τη διάρκεια της κρίσης χρέους μετρητά που αναλήφθηκαν από ελληνικές τράπεζες διέρρευσαν στο εξωτερικό χωρίς αυτό να δηλωθεί. Αν αυτό δεν προσεγγίστηκε σωστά, τα ποσά που μεταφέρθηκαν κρυφά στο εξωτερικό μπορεί να εμφανίζονται ως αν παραμένουν στο εξωτερικό της Ελλάδας. Στον βαθμό που συνέβη κάτι τέτοιο, αυτός ο παράγοντας είναι ακόμα λιγότερο πιθανό να έχει συντελέσει στη διαφορά κατανάλωσης και δηλούμενων εισοδημάτων.

1. Οι παραπάνω εκτιμήσεις αφορούν αποκλειστικά τα δηλούμενα εισοδήματα (και την κατανάλωση) των φυσικών προσώπων, νοικοκυριών και αυτοαπασχολούμενων. Ωστόσο απόκρυψη εισοδημάτων και φοροδιαφυγή (καθώς και νόμιμη φοροαποφυγή) κάνουν και τα νομικά πρόσωπα, ήτοι οι επιχειρήσεις. Για παράδειγμα, το 2022 (φορολογικό έτος 2021), οι εταιρείες συνολικά δήλωσαν στην ΑΑΔΕ ακαθάριστα κέρδη περίπου €14,2δισ και πλήρωσαν φόρους €3,5δισ (€17,9δισ και €4,7δισ αντίστοιχα το φορολογικό έτος 2020), ήτοι καθαρά κέρδη €10,7δισ. Ωστόσο, κατά το ίδιο έτος, μόνο οι καταθέσεις των επιχειρήσεων στις ελληνικές τράπεζες αυξήθηκαν κατά το ίδιο ποσό, €10,5δισ! Αν και μέρος της αύξησης των καταθέσεων των επιχειρήσεων τα τελευταία έτη σχετίζεται και με την πιστωτική επέκταση, από την άλλη πλευρά τα κέρδη χρησιμοποιούνται για την διανομή μερισμάτων, την αγορά επενδυτικών προϊόντων, επανεπενδύσεις κτλ. Επιπλέον, σύμφωνα με τους Προϋπολογισμούς του 2021 και του 2022, το 2020-2021 δόθηκαν και €8,1 δισ επιστρεπτές προκαταβολές και άλλα €2 δισ από το ΤΕ-ΠΙΧ, εκτός από τη μόχλευση με τραπεζικά κεφάλαια. Οι αριθμοί λοιπόν δεν συμβαδίζουν.
2. Ένα μέρος της παραοικονομίας αντανάκλαται στο λεγόμενο κενό του ΦΠΑ (VAT gap), ήτοι τη διαφορά μεταξύ των πραγματικών εσόδων από ΦΠΑ από τα θεωρητικώς αναμενόμενα. Το τελευταίο μέγεθος προκύπτει από το γινόμενο του σταθμισμένου μέσου συντελεστή ΦΠΑ επί τη συνολική κατανάλωση. Τα στοιχεία της ΕΕ δείχνουν ότι το κενό ΦΠΑ για την Ελλάδα κατέγραψε σημαντική μείωση μεταξύ

2017 και 2020, κατά €2,8δισ ή 9,4 ποσοστιαίες μονάδες των πραγματικών εσόδων (2017: 29,1% και 2020: 19,7%). Ωστόσο, το μέσο χάσμα ΦΠΑ στην ΕΕ για το 2020 ήταν 9,1%. Σε επίπεδο ΕΕ, η Ελλάδα κατέλαβε την 24η θέση μεταξύ 27 κρατών μελών (Ιταλία 20,8%, Μάλτα 24,1% και Ρουμανία 35,9%, Διάγραμμα 5). Η ΕΕ αναμένει το κενό για την Ελλάδα να συρρικνωθεί περαιτέρω το 2021 (14,0%). Θεωρητικά, η παραοικονομία που υποδηλώνεται από το κενό ΦΠΑ συλλαμβάνεται ήδη από την εκτίμηση της ΕΛΣΤΑΤ για τη συνολική κατανάλωση. Ωστόσο, τα τελευταία έτη διογκώνεται υπέρμετρα το τμήμα του ΑΕΠ που αφορά τα αποθέματα (7,7% του ΑΕΠ το 2022, έναντι 2,8% στην ΕΕ). Τα αποθέματα, στατιστικά, εξισώσουν τη μέτρηση του ΑΕΠ με την προσέγγιση της παραγωγής, βάσει της οποίας υπολογίζεται το ΑΕΠ, με εκείνη υπό την προσέγγιση της δαπάνης. Δεδομένου ότι δεν έχουμε εμπειρικές ενδείξεις ότι οι επιχειρήσεις κάνουν αποθεματοποίηση (και οι επενδύσεις παγίων δεν αυξάνονται ιδιαίτερω, ούτε οι τρέχουσες, ούτε αυτές παρελθόντων ετών αναδρομικά), υπάρχει η πιθανότητα η αύξηση των αποθεμάτων να προέρχεται από μία συστηματική υποεκτίμηση της δαπάνης λόγω ατελούς συμπερίληψης της φοροδιαφυγής.

Διάγραμμα 5


Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Eurobank Research

3. Το Διάγραμμα 6 δείχνει τα έσοδα από άμεσους φόρους, έμμεσους φόρους και το συνολικό φορολογικό βάρος συμπεριλαμβανομένων των ασφαλιστικών εισφορών,²⁰ όλα ως ποσοστά του ΑΕΠ, σε Ελλάδα, Ευρωζώνη και Πορτογαλία. Μπορεί κανείς να δει ότι, ενώ τα συνολικά φορολογικά έσοδα στην Ελλάδα έως το 2012 υστερούσαν σημαντικά του μέσου όρου της Ευρωζώνης ως ποσοστό του ΑΕΠ, οι φορολογικές μεταρρυθμίσεις των Προγραμμάτων Προσαρμογής τα έφεραν σταδιακά περίπου στο ίδιο επίπεδο (ή και υψηλότερα). Πάρα ταύτα, τα έσοδα από τους άμεσους φόρους στην Ελλάδα και την Πορτογαλία που θεωρείται συγκρίσιμη περίπτωση είναι σημαντικά χαμηλότερα (%ΑΕΠ) από τα αντίστοιχα έσοδα στην Ευρωζώνη. Η διαφορά καλύπτεται από τα έσοδα από τους έμμεσους φόρους, τα οποία, κυρίως στην Ελλάδα, αλλά και στην Πορτογαλία, είναι σημαντικά υψηλότερα (% ΑΕΠ) από τα αντίστοιχα έσοδα στην Ευρωζώνη.²¹ Η χρήση των έμμεσων φόρων σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τους άμεσους φόρους για την επίτευξη του στόχου των φορολογικών εσόδων αποτελεί χαρακτηριστικό κωρών με εκτεταμένη φοροδιαφυγή και αδυναμίες στη φορολογική διοίκηση. Οι χαμηλές εισπράξεις άμεσων φόρων στην Ελλάδα δεν οφείλονται στην ύπαρξη χαμηλών συντελεστών του φόρου εισοδήματος. Αντίθετα, ενώ αυτοί οι συντελεστές είναι συγκρίσιμοι με τους μέσους ευρωπαϊκούς, ο υψηλός συντελεστής εφαρμόζεται από ένα εξωφρενικά χαμηλότερο επίπεδο εισοδήματος (€40.000 ετήσιου εισοδήματος έναντι €300.000 ή και περισσότερο σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες). Επιπλέον, τα έσοδα του φόρου εισοδήματος προέρχονται

κατά κύριο λόγο από ένα σχετικά μικρότερο τμήμα του πληθυσμού, κυρίως τους μισθωτούς, όπως φαίνεται στον Πίνακα 2 παραπάνω. Αντίθετα, άλλες κατηγορίες φορολογούμενων φυσικών προσώπων που υπερεκπροσωπούνται στην Ελλάδα έχουν μικρότερη συμμετοχή στα έσοδα φόρων εισοδήματος και έτσι ο μέσος όρος προκύπτει κοντά/ελαφρώς χαμηλότερα του ευρωπαϊκού (Διάγραμμα 6 (β)). Συνεπώς, ενώ τα έσοδα από τους άμεσους φόρους είναι σημαντικά χαμηλότερα από τα αντίστοιχα έσοδα της Ευρωζώνης, τα συνολικά φορολογικά έσοδα είναι κοντά σε αυτά της Ευρωζώνης, επειδή τα έσοδα από τους έμμεσους φόρους είναι σημαντικά μεγαλύτερα από τα αντίστοιχα της ευρωζώνης. Τεκμαίρεται ότι η φοροδιαφυγή στους άμεσους φόρους είναι πιθανότατα ακόμα μεγαλύτερη από αυτή στους έμμεσους φόρους, όπως οι δεύτεροι προσεγγίζονται από το κενό ΦΠΑ.

Αυτό το γεγονός δίνει και μία διάσταση αντίστροφης αιτιότητας στο γεγονός ότι έχουμε στην Ελλάδα μακράν το μεγαλύτερο ποσοστό ελεύθερων επαγγελματιών και αυτοαπασχολούμενων, κοντά στο 26% της απασχόλησης:²² αυτή η μορφή απασχόλησης είναι προτιμητέα διότι εξασφαλίζει φορολογικό πλεονέκτημα (φοροδιαφυγής), κάτι που είναι συμβατό με το εύρημα των Artavanis, Morse & Tsoutsoura (2015).

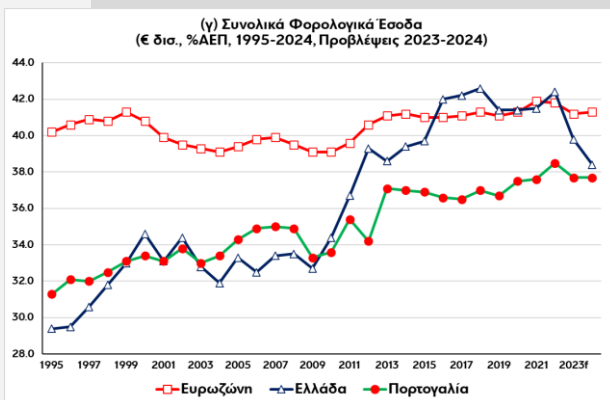
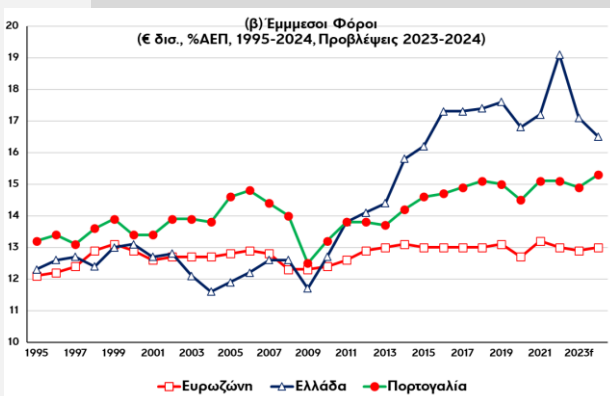
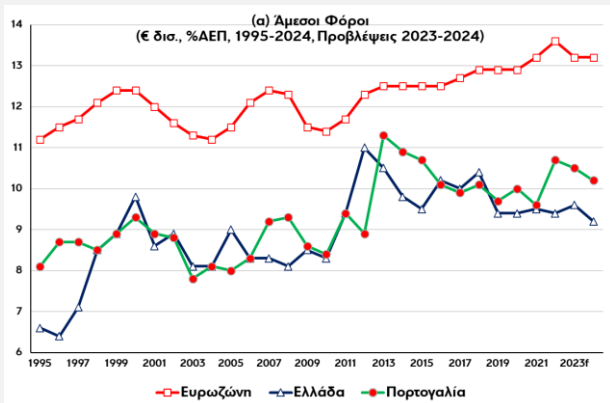
²⁰ Σε πολλές χώρες δεν υπάρχουν ασφαλιστικές εισφορές, η υγεία και το προνοιακό κομμάτι της σύνταξης χρηματοδοτούνται απευθείας από τον προϋπολογισμό. Άρα η εξαίρεση των ασφαλιστικών εισφορών θα έδινε λανθασμένη εικόνα του συνολικού φορολογικού βάρους (tax wedge).

²¹ Το γεγονός ότι ως ποσοστό του ΑΕΠ τα έσοδα των έμμεσων φόρων της Ελλάδας υπερβαίνουν το μέσο όρο της ΕΕ σχετίζεται εν

μέρει με το γεγονός ότι περιλαμβάνουν και τους έμμεσους φόρους που πληρώνουν οι τουρίστες.

²² Ενδεικτικά, έχουμε διπλάσιους αυτοαπασχολούμενους από την Πορτογαλία και τριπλάσιους από την Ουγγαρία, χώρες με συγκρίσιμη απασχόληση σε απόλυτους αριθμούς και σχεδόν το 40% των αυτοαπασχολούμενων της Γαλλίας, η οποία έχει υπερεξαπλάσια απασχόληση από την Ελλάδα

Διάγραμμα 6



Πηγή: AMECO – DG ECFIN, Eurobank Research

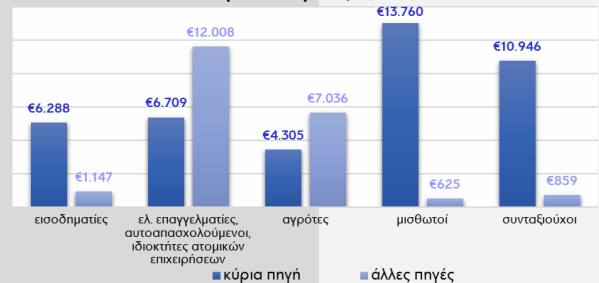
Μία ένδειξη της έκτασης του φαινομένου αποτελεί το γεγονός ότι το 64% (δηλαδή σχεδόν τα 2/3) του δηλωθέντος εισοδήματος των φορολογούμενων με κύρια πηγή εισοδήματος την άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας βάσει ομαδοποίησης επαγγελματιών από την ΑΑΔΕ (ο ορισμός εξαιρεί τους αγρότες) προέρχεται από πηγές εκτός της κύριας απασχόλησής τους (Διάγραμμα 7), κατά κύριο

²³ Προσεγγιστικά, βάσει οικογενειακών δηλώσεων εισοδήματος, καθώς ένα μικρό ποσοστό των έγγαμων επιλέγει να υποβάλει χωριστές δηλώσεις (σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία της

λόγο από μισθωτές υπηρεσίες (Διάγραμμα 8). Κατηγορίες επαγγελματιών όπως ελεύθεροι επαγγελματίες, αυτοαπασχολούμενοι και ιδιοκτήτες ατομικών επιχειρήσεων δήλωσαν κατά μέσο όρο το 2021 εισόδημα 6,7χιλ από την κύρια πηγή εισοδήματός τους, περίπου το μισό από το μέσο εισόδημα που δηλώνουν οι μισθωτοί και το 60% από το μέσο εισόδημα που δηλώνουν οι συνταξιούχοι από τις κύριες πηγές εισοδήματός τους.

Διάγραμμα 7

Μέσο δηλωθέν εισόδημα επαγγελματιών ομάδων ανά πηγή εισοδήματος* (2021)

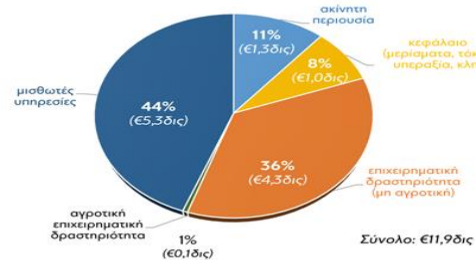


*Ομαδοποίηση επαγγελμάτων με κριτήριο την κύρια πηγή εισοδήματος ανά δόλωση. Κύριες πηγές εισοδήματος: α) εισοδηματίες ακίνητη περιουσία, κεφάλαιο (μερίσματα, τόκοι, υπεραξία, κλπ), β) ελ. επαγγελματίες, αυτοαπασχολούμενοι, ιδιοκτήτες ατομικών επιχειρήσεων μη αγροτική επιχειρηματική δραστηριότητα, γ) αγρότες αγροτική επιχειρηματική δραστηριότητα, δ) μισθωτοί, συνταξιούχοι: μισθωτές υπηρεσίες, ναυτικό εισόδημα και συντάξεις.

Πηγή: ΑΑΔΕ, Eurobank Research

Διάγραμμα 8

Δηλωθέν εισόδημα ασκούντων επιχειρηματική δραστηριότητα ανά πηγή* (2021)



*Μη αγροτική επιχειρηματική δραστηριότητα, βάσει ομαδοποίησης επαγγελμάτων από την ΑΑΔΕ με κριτήριο την κύρια πηγή εισοδήματος (περ. ελ. επαγγελματίες, αυτοαπασχολούμενοι, ιδιοκτήτες ατομικών επιχειρήσεων).

Πηγή: ΑΑΔΕ, Eurobank Research

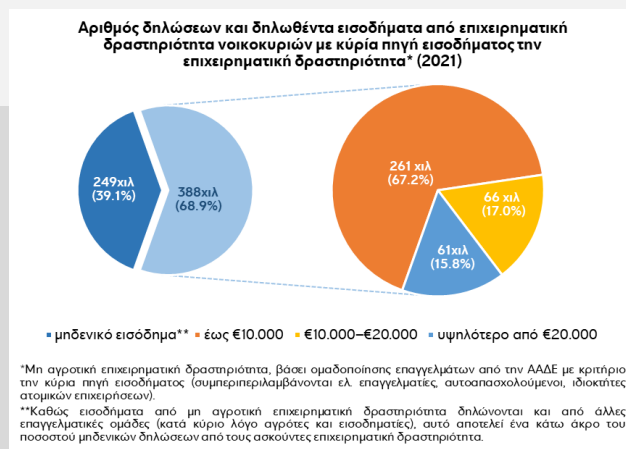
Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 9, από τα 638.000 νοικοκυριά με κύρια πηγή εισοδήματος την άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας κατά το φορολογικό έτος 2021,²³ τουλάχιστον οι 4 στους 10

ΑΑΔΕ, το ποσοστό αυτό ανερχόταν στο 0,4% των έγγαμων για το φορολογικό έτος 2018).

(περίπου 249.000) δεν δήλωσαν κανένα εισόδημα από την άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας. Καθώς εισοδήματα από επιχειρηματική δραστηριότητα δηλώνονται και από άλλες επαγγελματικές ομάδες, κατά κύριο λόγο αγρότες και εισοδηματίες, και λόγω έλλειψης πιο λεπτομερών στοιχείων, η εκτίμηση αυτή αποτελεί απλώς ένα κάτω άκρο του σχετικού ποσοστού. Επιπλέον, από τα νοικοκυριά που δηλώνουν εισοδήματα από επιχειρηματική δραστηριότητα, το 67% (2 στους 3) δηλώνει εισοδήματα από επιχειρηματική δραστηριότητα μικρότερα από €10.000 και το 84% μικρότερα από €20.000. Για τις δηλώσεις εισοδημάτων από μισθωτές υπηρεσίες, ναυτικά εισοδήματα και συντάξεις, τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν 50% και 81%.²⁴ Στο σύνολο των νοικοκυριών με κύρια πηγή εισοδήματος την άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας (δηλ. συμπεριλαμβανομένων και αυτών που δηλώνουν μηδενικό εισόδημα από επιχειρηματική δραστηριότητα), τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 80% και 90%.

Το μέσο δηλωθέν εισόδημα από επιχειρηματική δραστηριότητα ήταν €11.112, 16% χαμηλότερο από το μέσο δηλωθέν εισόδημα από μισθωτές υπηρεσίες, ναυτικά εισοδήματα και συντάξεις, στα €13.282. Εξαιρώντας το 10% των υψηλότερων δηλώσεων κάθε κατηγορίας, η απόκλιση αγγίζει το 34%, με τα μέσα εισοδήματα ανά δήλωση των παραπάνω πηγών να βρίσκονται στα €6.713 και τα €10.189 αντίστοιχα. Συνεπώς, αν το μέσο δηλούμενο εισόδημα από επιχειρηματική δραστηριότητα ήταν στα επίπεδα του μέσου δηλούμενου εισοδήματος από μισθωτές υπηρεσίες, ναυτικά εισοδήματα και συντάξεις, τα συνολικά δηλούμενα εισοδήματα από επιχειρηματική δραστηριότητα για το 2021 θα ήταν κατά περίπου 20% (€843εκατ.) υψηλότερα²⁵ αν αυτό ίσχυε ειδικότερα για το εισοδήματα που δηλώνονται από το χαμηλότερο 90%

Διάγραμμα 9



των νοικοκυριών, αυτά θα ήταν κατά 51% (€1,22δισ) υψηλότερα. Ενδεικτικά, εάν τα παραπάνω εισοδήματα φορολογούνταν αυτοτελώς και μη λαμβάνοντας υπόψη τυχόν απαλλασσόμενα ποσά, έξοδα ή ζημίες, ο αναλογών φόρος για εισοδήματα από επιχειρηματική δραστηριότητα θα ήταν κατά περίπου €250εκατ. υψηλότερος στην πρώτη περίπτωση και €420εκατ. υψηλότερος στη δεύτερη περίπτωση.

5. Συμπεράσματα και προτάσεις πολιτική

Η απόκρυψη εισοδημάτων για φορολογικούς σκοπούς αποτελεί ένα κεντρικό ζήτημα φορολογικής δικαιοσύνης: ένα συγκεκριμένο μέγεθος κρατικών δαπανών πρέπει να χρηματοδοτηθεί με φορολογικά έσοδα, επομένως, ό,τι δεν πληρώνει κάποιος, το πληρώνει κάποιος άλλος (ή καλύπτεται με την έκδοση δημόσιου χρέους το οποίο θα αποπληρώσουν στο μέλλον και πάλι μόνο όσοι πληρώνουν φόρους). Είναι όμως και ζήτημα οικονομικής αποτελεσματικότητας: εάν κάποιες μορφές οργάνωσης της παραγωγής αποκτούν συγκριτικό πλεονέκτημα μέσω της μη καταβολής φόρων, αποσπούν ανθρωπίνους και υλικούς πόρους από άλλες μορφές

²⁴ Σημειώνεται ότι, όπως απεικονίζεται και στο Διάγραμμα 7, ένα τμήμα των εισοδημάτων από μισθωτές υπηρεσίες δηλώνεται από

νοικοκυριά με κύρια πηγή εισοδήματος της άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας.

οι οποίες δυνητικά είναι πιο αποτελεσματικές σε όρους κόστους ή προστιθέμενης αξίας. Αυτό αφορά το δίλημμα μεταξύ μισθωτής εργασίας και αυτοαπασχόλησης. Αφορά όμως και τις επιχειρήσεις: είναι γνωστό ότι οι μικρότερες εκμεταλλεύσεις εξάγουν λιγότερο (ή καθόλου), επενδύουν λιγότερο (ή καθόλου) και ενσωματώνουν λιγότερη γνώση και καινοτομία στο προϊόντικό τους μείγμα επειδή επενδύουν λιγότερο (ή καθόλου) σε Έρευνα & Καινοτομία. Όλα αυτά όμως είναι βασικά στατικά στοιχεία του επιδιωκόμενου νέου μοντέλου ανάπτυξης το οποίο έχει ανάγκη η ελληνική οικονομία για να επιτύχει υψηλότερη και πιο διατηρήσιμη ανάπτυξη. Η μεγάλη πλειοψηφία των οικονομικών αναλυτών συναινεί ότι η επίτευξη τέτοιων χαρακτηριστικών απαιτεί μεγαλύτερο μέγεθος οικονομικών μονάδων μέσω συγχωνεύσεων και συνεργασιών. Πώς όμως θα επιτευχθεί αυτό όταν οι μικρότερες μονάδες είναι πιο ανταγωνιστικές λόγω φοροδιαφυγής;

Κάποιες από τις προτάσεις της Κυβέρνησης που έχουν δει το φως της δημοσιότητας είναι στη σωστή κατεύθυνση: επέκταση της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων πληρωμών και ψηφιοποίηση διαδικασιών (περιλαμβανομένης της υποχρεωτικής ηλεκτρονικής τιμολόγησης), αύξηση των ελέγχων και των διασταυρώσεων (ελπίζεται με καλύτερη επιλογή των ελεγχόμενων σε σχέση με το παρελθόν μέσω ανάλυσης κινδύνου), εισαγωγή κυρώσεων για τη μη διαβίβαση στοιχείων στο MyDATA, αναγνώριση μόνο των δαπανών που περνούν μέσα από τα ηλεκτρονικά βιβλία MyDATA, πληρωμή προνοιακών επιδομάτων μέσω χρεωστικών καρτών κτλ. Ωστόσο, δεδομένης της έκτασης της φοροδιαφυγής και της έδρασής της στην ίδια τη δομή της ελληνικής οικονομίας, προκειμένου να περιοριστεί η έκταση του φαινομένου θα χρειαστεί ισχυρή πολιτική βούληση σε βάθος χρόνου, αξιοποίηση των εργαλείων που προσφέρει η τεχνολογία και βελτιστοποίηση της οργάνωσης των φορολογικών

υπηρεσιών. Επιπλέον, θα χρειαστεί μία συστηματική προσπάθεια καταπολέμησης της κακονομίας και πολυνομίας που χαρακτηρίζει το φορολογικό δίκαιο. Τέλος, θα χρειαστεί μία ευθυγράμμιση των κινήτρων για την επιβολή του διαρθρωτικού μετασχηματισμού της ελληνικής οικονομίας υπέρ της αύξησης του μεγέθους των οικονομικών μονάδων και υπέρ της μισθωτής εργασίας.

Αυτό μας οδηγεί σε ένα τελευταίο αλλά εξίσου σημαντικό είναι το ερώτημα οικονομικής πολιτικής που αφορά σε τι θα χρησιμοποιηθούν τα φορολογικά έσοδα τα οποία θα προκύψουν από την αποτελεσματικότερη σύλληψη της φοροδιαφυγής. Προφανώς, ένα τμήμα αυτών θα χρησιμοποιηθεί για τη μείωση του –ακόμα υψηλού– δημόσιου χρέους μέσω της συστηματικής επίτευξης λελογισμένων πρωτογενών δημοσιονομικών πλεονασμάτων. Το μέγεθος αυτών των πλεονασμάτων θα συμφωνηθεί με τους ευρωπαίους εταίρους μας στα πλαίσια του διαλόγου για τη μεταρρύθμιση του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης, με γνώμονα τη μακροχρόνια βιωσιμότητα του χρέους.

Ο όποιος επιπλέον δημοσιονομικός χώρος προκύψει όμως δεν μπορεί να διατεθεί για την περαιτέρω αύξηση των δημοσίων δαπανών. Οι δημόσιες δαπάνες αποτελούν ήδη υψηλό ποσοστό στο ΑΕΠ: 53% περίπου έναντι μέσου όρου περίπου 51% των υπόλοιπων χωρών-μελών της Ευρωζώνης το 2022 (58% έναντι 53% το 2021). Η συμμετοχή του κράτους στο αυξήθηκε για λόγους στήριξης της οικονομίας από την ενεργειακή κρίση και προηγουμένως έναντι της πανδημίας, έκτοτε μειώθηκε κάπως, αλλά δεν επανήλθε ποτέ στα επίπεδα προ κρίσης χρέους (περίπου 46%). Αυτό πρέπει να συμβεί δεδομένου ότι η ελληνική οικονομία αναζητά ένα πρότυπο ανάπτυξης περισσότερο βασισμένο στις (ιδιωτικές) επενδύσεις και τις εξαγωγές, όπως αναφέρθηκε. Είναι σαφές ότι ο δημοσιονομικός χώρος που θα προκύψει από την αποτελεσματικότερη σύλληψη της φοροδιαφυγής πρέπει να

διατεθεί για τη μείωση του φορολογικού βάρους στις κατηγορίες του πληθυσμού που υπερφορολογούνται, κατά κύριο λόγο δηλαδή στη μισθωτή εργασία. Δεν είναι μόνο το γεγονός ότι οι μισθωτοί υπέστησαν το κύριο βάρος της δημοσιονομικής προσαρμογής κατά τα προηγούμενα έτη με εξο-ντωτική φορολόγηση. Είναι ότι, εάν θέλουμε πράγματι να επιτύχουμε τη μετάβαση σε ένα νέο πρότυπο ανάπτυξης με κινητήριες δυνάμεις τις επενδύσεις, τις εξαγωγές και τη γνώση, πρέπει να δώσουμε οικονομικό πλεονέκτημα ή, ακριβέστερα να άρουμε το φορολογικό αντικίνητρο το οποίο υπάρχει αυτή τη στιγμή υπέρ των μορφών οργάνωσης της παραγωγής που είναι περισσότερο συμβατές με αυτούς τους στόχους, ήτοι μεγαλύτερες, πιο εξαγωγικές, πιο καινοτόμες επιχειρήσεις οι οποίες απασχολούν πιο καλοπληρωμένους μισθωτούς, όπως συμβαίνει σε όλες τις ανεπτυγμένες χώρες.

Ομάδα Ανάλυσης και Έρευνας



Δρ. Τάσος Αναστασάτος | Επικεφαλής Οικονομολόγος Ομίλου Eurobank
tanastasatos@eurobank.gr | + 30 214 40 59 706



Μιχαήλ Βασιλειάδης
Ερευνητής Οικονομολόγος
mvassileiadis@eurobank.gr
+ 30 214 40 59 709



Δρ. Στυλιανός Γώγος
Ερευνητής Οικονομολόγος
sgogos@eurobank.gr
+ 30 214 40 63 456



Δρ. Δημήτριος Εξαδάκτυλος
Οικονομικός Αναλυτής
v-dexadaktylos@eurobank.gr
+ 30 214 40 63 449



Μαρία Κασόλα
Ερευνήτρια Οικονομολόγος
mkasola@eurobank.gr
+ 30 210 40 63 453



Παρασκευή Πετροπούλου
Ανώτερη Οικονομολόγος
rpetropoulou@eurobank.gr
+ 30 214 40 63 455



Δρ. Θεόδωρος Ράπανος
Ερευνητής Οικονομολόγος
trapanos@eurobank.gr
+ 30 214 40 59 711



Σιμεώνη – Ελένη Σούρσου
Junior Οικονομική Αναλύτρια
ssoursou@eurobank.gr
+ 30 214 40 65 120



Δρ. Θεόδωρος Σταματίου
Ανώτερος Οικονομολόγος
tstamatiou@eurobank.gr
+ 30 214 40 59 708

Περισσότερες εκδόσεις μας διαθέσιμες στην ηλεκτρονική διεύθυνση που ακολουθεί: <https://www.eurobank.gr/en/group/economic-research>
Εγγραφείτε ηλεκτρονικά, σε: <https://www.eurobank.gr/el/omilos/oikonomikes-analuseis/forma-ekdilosis-endiiferontos>
Ακολουθήστε μας στο twitter: https://twitter.com/Eurobank_Group
Ακολουθήστε μας στο LinkedIn: <https://www.linkedin.com/company/eurobank>

DISCLAIMER

This report has been issued by Eurobank S.A. ("Eurobank") and may not be reproduced in any manner or provided to any other person. Each person that receives a copy by acceptance thereof represents and agrees that it will not distribute or provide it to any other person. This report is not an offer to buy or sell or a solicitation of an offer to buy or sell the securities mentioned herein. Eurobank and others associated with it may have positions in, and may effect transactions in securities of companies mentioned herein and may also perform or seek to perform investment banking services for those companies. The investments discussed in this report may be unsuitable for investors, depending on the specific investment objectives and financial position. The information contained herein is for informative purposes only and has been obtained from sources believed to be reliable but it has not been verified by Eurobank. The opinions expressed herein may not necessarily coincide with those of any member of Eurobank. No representation or warranty (express or implied) is made as to the accuracy, completeness, correctness, timeliness or fairness of the information or opinions herein, all of which are subject to change without notice. No responsibility or liability whatsoever or howsoever arising is accepted in relation to the contents hereof by Eurobank or any of its directors, officers or employees. Any articles, studies, comments etc, reflect solely the views of their author. Any unsigned notes are deemed to have been produced by the editorial team. Any articles, studies, comments etc, that are signed by members of the editorial team express the personal views of their author.

